
ROSANNA CANTAVELLA

LECTURA I CULTURA DE LA
DONA A L'EDAT MITJANA:
OPINIONS D'AUTORS EN CATALÀ

E

s ben sabut que, a l'edat mitjana, les possibilitats d'accedir a una formació cultural, més que fos bàsica –lectura i escriptura–, eren escasses. Hi tenien accés els joves de famílies nobles i benestants. Però, i elles, les xiques? Quina importància tenia l'ensenyament “de lletra” a les dones? I què n'opinaven els escriptors? En aquest treball intentarem aproximar-nos a les possibles respostes.

A l'alta edat mitjana l'educació se solia adquirir als monestirs. Els grans senyors hi enviaven els seus fills, però també les filles, i tots rebien el mateix tipus d'ensenyament. Això feia que aquestes joves, que sovint eren entregades en matrimoni per segellar un pacte feudal, estiguessen en condicions de dirigir i administrar el senyoriu en absència del marit. A aquest propòsit és interessant el testimoni de Dhuoda (s. ix), esposa d'un alt senyor feudal del Sacre Imperi, la qual, en estar separada del fill primogènit, redactà un manual per a la seua educació en el vessant religiós, social i pràctic.¹ Si les nobles casades podien haver tingut accés a la instrucció, molt més les religioses: recordem els noms de Rosvita (s. x) i Hildegarda de Bingen (s. xii).

Ara bé, aquesta formació paritària –bé que reservada a les elits– no es mantindrà. A principis del s. xiii, l'alta educació comença a vedar-se a les dones, pel fet de ser excloses de les naixents universitats. Aquesta mesura evitarà que, des d'aleshores fins al segle xx, la dona pugui entrar en competència amb el baró en el camp professional i la vida pública.

(1) DUODA, *Educare nel medioevo: per la formazione di mio figlio. Manuale*. Ed. bilingüe (la part llatina és reproducció de l'ed. Pierre Riche), “Biblioteca di Cultura Medievale”, Milano, Jaca Book, 1982.

Malgrat açò, no tots els camins li van ser tancats. Segons testimonis existents des del segle XII, moltes filles de la noblesa i de la burgesia benestant rebien instrucció a domicili sobre lectura i escriptura. Recordem que fou amb les classes particulars que Abelard donava a Heloïsa que començà la seua història amorosa. Tampoc l'accés a les escoles elementals els estava totalment vedat. En 1272 existia a París una escola per a xiques.²

Pel que fa a l'educació en la cort (dignitat en l'actitud, paraules mesurades, etc.), al segle XIII entra ja en decadència, arrossegada per la caiguda de la societat de la "fin'amors". Però els consells sobre l'actitud de la dona noble en públic sobreviuran: al mateix segle obres com el *Chastoiement des dames* de Robert de Blois, o fins i tot el *Roman de la Rose* de Jean de Meun, donen orientacions sobre el comportament femení en societat. A poc a poc aquesta mena de textos evolucionarà per ensenyar a la dona tots els treballs considerats propis del seu sexe: portar una casa, atendre i servir el marit, conduir-se en públic, complir els preceptes religiosos... Una ullada al clàssic llibre d'Alice Hentsch, *De la Littérature didactique au Moyen-Age s'adressant spécialement aux femmes* (Cahors, 1903), ens revela que és aquesta la finalitat de la majoria d'obres del catàleg.

En l'evolució de la didàctica per a dones té un paper fonamental el llibre del dominicà Vicent de Beauvais *De eruditione filiorum nobilium* (circa 1250), que estableix per primera vegada a nivell teòric la diferència entre educació masculina i femenina: mentre per als barons recomana una formació general i una instrucció cultural pròpiament dita, per a les xiques el que li interessa primordialment és la modelació del caràcter i el comportament "femenins". Les virtuts femenines que pretén inculcar el dominicà són bastides sobre la regla de vida monàstica: humilitat, castedat, silenci i clausura, tant si la jove és destinada a la religió com si ho és al matrimoni. Quant a l'educació diguem-ne seriosa, escriure i llegir, el de Beauvais només hi veu utilitat en tant que manera d'omplir el temps per evitar l'oci, quan la dona no estiga treballant o resant. El triomf de les directrius de Vicent de Beauvais serà total a la baixa edat mitjana.³

Un altre factor apartarà el sexe femení del treball intel·lectual: l'estudi, tant al XII com al XIII, del cos de la dona pels clergues cristians. La "impuresa" que s'hi troba —unida a una tradicional associació patristica de dona i sensualitat—, influeix en el fet que l'individu femení siga considerat absolutament indigne de produir un discurs intel·lectual, pur per definició i apartat de tot aire de carnalitat.⁴

Vist el marc de l'actitud educativa cap a les dones a partir del XIII, volem apropar-nos ara a les opinions de casa nostra sobre el tema; a les declaracions dels escriptors catalans medievals sobre lectura i cultura del sexe femení.

Iniciarem el panorama amb el trobador Cerverí de Girona (... 1259-1285...).

A *Lo vers dels escolas*, dirigit als seus fills, l'autor els encoratja a l'estudi dient, entre altres coses:

(2) Rosemary B. TOBIN: *Vincent of Beauvais' "De Eruditione Filiorum Nobilium": The Education of Women*, New York, Peter Lang, 1984, p. 39 i nota 50.

(3) Vid. Michela PEREIRA: "L'educazione femminile alla fine del medioevo: considerazioni sul *De eruditione filiorum nobilium* di Vincenzo di Beauvais", a *Quaderni della Fondazione Gian Giacomo Feltrinelli*, 23, 1983, pp. 109-123.

(4) Vid. Vern L. BULLOUGH: "Medieval Medical and Scientific Views of Women", *Viator* 4, 1973, pp. 485-501, i també Michela PEREIRA, "Imperfetta e impura: testi filosofici sulla donna fra il XII e il XIII secolo", conferenza llegida al debat *Il mostro donna come segno letterario e antropologico nella cultura dell'Occidente cristiano*, Venezia 12 maig 1984. Dec el text a la doctora Lola Badia.

“Per saber es hom temsutz ez onratz
ez obezitz, d'ayço no cal contendre,
amatz per Deu, grasitz es enançatz” vv. 21-4.⁵

Per a Cerverí, doncs, l'aprenentatge dóna respecte i honor a l'individu. Si aquest és un baró, podem afegir, car la instrucció en les dones –incloses les dames– no els és de cap profit. Així ho manifesta en una altra composició, de tall ben diferent: la *Canço del comte*, que ara comentarem.

Riquer la data abans de juny de 1276, per l'al·lusió de la tornada a l'”Enfans”, que ell identifica amb l'infant Pere.⁶ A la seua edició, l'erudit emparenta la referència al consell donat per Renart al llop (sobre l'estupidesa de qui “sap de lletra”) amb un passatge anàleg als *Proverbis* del mateix Cerverí.⁷ Tenint en compte que aquests estan datats cap al final de la seua producció, poc abans de 1280 (“Cronologia”, pàgs. 393 i 412), és de la *Canço del comte* d'on estaria adaptat el proverbi i no a la inversa, com suposava Riquer quan féu l'edició (p. 132, nota).

La peça és, com diu l'editor, una “sàtira contra las mujeres que presumen de sabiduría” (p. 130). És cert que aquesta mena de crítica podia aplicar-se a tot tipus de dones, i no hi ha dubte que així ho devia pensar l'autor. Però Cerverí parla ací de la *dona* i no de la *femna*. Aquest i altres indicis ens fan suposar que el blasme va dirigit especialment a les *dames*. En primer lloc, ja hem assenyalat que les dones que podien tenir accés a la cultura al segle XIII eren, evidentment, les de la noblesa i, en tot cas, l'alta burgesia de ciutat. A més, es tracta d'una burla molt benèvola si la comparem amb altres composicions misògines del mateix autor, com per exemple, *Lo vers de la falsa femna*. Evidentment, el trobador no podia permetre's la mateixa llibertat de crítica amb les senyores que parlant de la malignitat del sexe femení en general, de la qual es dóna per suposat que la bona *domna* és absent.

A la primera cobla ens trobem amb un plantejament paradoxal: el trobador comença afirmant que qualsevol dama “val mays can letr'apren”,⁸ i que ell coneix el cas per “un'avinen” –’una simpática’, tradueix Riquer amb fortuna, p. 132–. Continua dient:

“car letra fa dona pus entenden
c'ab argumen sab parlar e reprendre” vv. 3-4

L'estudi, doncs, dóna a la dama la possibilitat d'*argumentar*, és a dir, d'exposar raons i adduir autoritats. Ja veurem més endavant quins són aquests “arguments”.

L'acabament de la cobla ens revela la ironia dels primers versos; es tracta de l'al·lusió a l'estupidesa dels lletrats (vv. 5-6):

“per ço Raynartz dix al llop que legia:
tals era pecs qui de letra sabia.”⁹

(5) Citem de l'edició de Martí de RIQUER, *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, 1947, p. 249.

(6) “Para la cronologia del trovador Cerverí”, *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Madrid, CSIC, vol. 3, 1952, p. 410.

(7) Gabriel Llabrés, ed.: *Proverbis de Guillem de Cervera*, a *Cançoners dels comtes d'Urgell*, Barcelona, 1906, pp. 1-88, nº 551.

(8) Cfr. el vers de Carvajales al *Cancionero de Stúñiga*: “Quanto más sabe mujer, menos vale” (p. 1478), Madrid, ed. Marqués de Fuensanta del Valle i J. Sancho Rayón, 1872, p. 335.

(9) Aquesta estructura irònica apareix també a la composició francesa de l'*Évangile as fames*, en la qual el darrer vers de cada estrofa palesa que s'han d'entendre a l'inrevés els diversos comentaris previs sobre la bondat femenina (vid. p.ex. l'edició de Meyer a *Romania* XXXVI, 1907, pp. 1-11).

Les tres cobles que segueixen (II a IV) són una exemplificació de com raona la dama lletrada. Possiblement Cerverí s'hi refereix en concret al cas d'aquella dama "avinen" de qui ens parlava al vers 2, però de tota manera és inequívoc que vol donar a l'exemple un valor general: totes les dames amb afició a l'estudi hi són criticades.

I açò és el que ocorre quan una dona estudia: queda en ridícul intentant demostrar absurditats. Cerverí recorre a un referent aritmètic elemental (les xifres són incontables): aquesta dama saberuda diu que cinc és igual a quatre. La seua explicació, transcrita en estil directe, es limita a la repetició incessant d'aquesta idea. Ni exposició de raons, ni adducció d'autoritats; no dóna més argument que la seua caboteria i l'insult a qui se li oposa:

"e, car no me'n faran manz peccs contendre,
cinc son catre, catre cinc."

vv. 10-11¹⁰

Justament per evidenciar la tossuderia i agressivitat de la lletrada, Cerverí pregunta: Qui és el valent que la corregiria?, ja que aquesta, embalada, promet demostrar altres proposicions igualment absurdes (estr. IV):

"e que mays son caranta cinc que cen
— mon escien gen sab comprar e vendre—,
e cen [qu]e mil, que va.n tot egalmen
— qui la.n repren? Molt o sab gen defendre—,
car tres son mil, e tres cen, qui.l ver tria,
cen mil son seys, ses pus. Qui.l non diria?"

vv. 19-24

Amb açò acaben l'exemple i les burles, i les dues cobles darreres ens plantejaran l'ensenyament que n'extrau Cerverí. La dama que intenta ser saberuda pot quedar en ridícul:

"Gran temor ay que no.s perda ligen,
car aprenen pot d'aut en baix dexendre."

vv. 25-6.

La saviesa no fa cap falta en una dama:

"c'una no.n say per trob saber valen
c'ab falimen no.s pot en pretz estendre."

vv. 27-8¹¹

A continuació el trobador retrata el model alternatiu de dama. Ell vol que siga

"cuynt'e plasen, simpla ses maestria"
"no trob saben, ne pauc"

v. 30,

v. 32,

(10) Les discussions, les "tensons", estan malament en una dama, perquè la degraden. Així ho expressava Robert de Blois al *Chastoiement des dames* (comentari en Charles-Victor LANGLOIS, *La Vie en France au moyen-âge, de la fin du douzième au milieu du quatorzième siècle, d'après les moralistes du temps*, Paris, Hachette, 1925, p. 197). També recomana el *Roman de la Rose* per boca de la Vella, que la dona "sache de geus e de chançons / et fuie noises et tançons" (Felix Lecoy ed., Guillaume de LORRIS-Jean de MEUN, *Le Roman de la Rose*, "CFMA" ns. 92-95-98, Paris, Champion, 1979-82; vol. II p. 153, vv. 13249-50). A més, les dones són incapaces d'acceptar les correccions amb calma. Així ho veurà, entre altres, el *Corbaccio*: "E se esse diranno d'avere un asino veduto volare, dopo molti argomentanti in contrario converrà che si conceda del tutto; se non, le inimicizie mortali, le' nsidie e gli odi saranno di presente in campo" (Tauno Nurmela ed., Giovanni Boccaccio *Il Corbaccio*, Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia, 1968, p. 81). I Metge, a *Lo Somni*, seguint Boccaccio: "Car si diran que han vist córrer servos sobre la mar, e passar del-fins en les selves, o porch volar per l'ayre, necessari és que.ls sia atorgat. E si no.u és, oy e ranchor seran tantost en lo camp" (Riquer ed., *Obras de Bernat Metge*, "Biblioteca de Autores Barceloneses", Barcelona, Univ. de Barcelona, 1959, pp. 308-10, l. 25 i ss.).

(11) Riquer tradueix: "ya que no conozco ninguna que valga por saber demasiado y que por ignorancia no pueda llegar al mérito" (p. 132). Jo proposaria una traducció més literal del v. 28: "perquè amb errades no es pot arribar al mèrit". El sentit redunda així en la idea dels vv. 25-6.

(12) Cfr. el proverbi del mateix Cerverí: "Melor estar faria ab dues grans serpens / que ab fema que sia mala e trop sabens", (ed. Llabrés, nº 176, p. 14).

(13) La tradició popular ha desconfiat sempre de les dones lletrades. Observeu, per exemple, aquest eloqüent refrany castellà que recull el diccionari de Coreas: "Mula que haze 'hin' y muxer que parla latín nunca hizieron buen fin". El professor Alan Deyermond em proporciona aquesta variant mexicana: "Mujer que sabe latín, no encuentra marido ni tiene buen fin". En francès, "Femme qui parle comme home et geline qui chante comme coq ne sont bonnes à tenir" (Joseph BAYERRI, *Proverbes français antérieurs au XV siècle*, Paris, Champion, 1925, nº 737). En català, "Dona que parla llatí no la vull yo per a mi"; "La dona a filà, l'home a estudià" (Enric BAYERRI, *Refraner català de la comarca de Tortosa*, vol. I, Tortosa, La Gráfica, 1936, pp. 514-5).

(14) Ambròs agafa la dicotomia *mens - sensus* de Filó. Agustí (*Quaestiones in Heptateuchum*, q. 153) ja en dedueix la servitud que deu la dona a l'home: "quia et illic haec iustitia est ut infirmior ratio serviat fortiori". Molts, com Alain de Lille, Ernaud o Adam de Courlandon seguiran repetint la proposició ambrosiana (Cfr. Marie-Thérèse D'ALVERNY, "Comment les théologiens et les philosophes voient la femme", *CCM*. XX Année, n. 2-3, 1977, pp. 109, 113 i 114). La fixació definitiva de la idea vindrà, però, en aquest segle XIII de la mà de Tomàs d'Aquino: "Naturaliter femina subiecta est viro, quia naturaliter in homo magis abundat discretio rationis". (*Summa Theologica*, I, q. 92, art. 1).

(15) Jean-Marie AUBERT, *La mujer, antifeminismo y cristianismo*. Barcelona, Herder, 1976, p. 125.

(16) *Breve consilio di Paolo da Certaldo*, fragment co-

"qu'en leys veser es tot quant palser sia:
ve.us lo menor be c'om en dir poria"

vv. 35-6.

És a dir, una dama senzilla, que no vulga saber massa però, és clar, que no siga una ignorant —que conega la cortesia—. No ha d'arriscar-se gens a cometre equivocacions; en definitiva, per què ha de posar-se a raonar si el major bé que hi ha és mirar-la —no escoltar-la—?¹²

Realment, la poesia trobadoresca dedica molt poc interès a les paraules de la dama. Tot el que en fa saber són les actituds i, més sovint, el plaer que proporciona la seua contemplació.

El fet que Cerverí ens diga que, quan una dama intenta aprendre, només aconsegueix desbarrar, ens duu a una conclusió immediata: la dona no està feta per a pensar, per a discórrer.¹³ El saber eclesiàstic, de fet, així ho havia postulat. "Mulier... nihil omnino sciens", deia el proverbi bíblic (IX, 13). Des dels temps de sant Ambròs i sant Agustí la patrística simbolitzà l'home per la intel·ligència (*mens*), i la dona per la sensibilitat (*sensus*), perquè es creia que eren les característiques que més els definien respectivament. Per tal com la capacitat de raciocini era, doncs, més feble al sexe femení, l'home havia de prendre la dona sota la seua custòdia, i ella subordinar-s'hi.¹⁴

Trobem, doncs, en aquesta pressumpta manca de capacitat de raciocini un argument clau, un dels pilars fonamentals on descansa la consideració de la dona com a individu minvat que ha de ser posat sota tutela masculina, i apartat de qualsevol forma de poder real.

Evidentment, Cerverí no arriba a dir tot això: a la dama del nostre trobador se la serveix, se l'admira... però només si no se n'ix del paper que té marcat. El feminisme actual ja ha explicat a bastament com subordinació i idealització són dues cares de la mateixa moneda. Per dir-ho en paraules d'un eclesiàstic actual:

"Hay dos formas de situar a la mujer al margen de toda la vida pública o de negarle unos derechos monopolizados por los hombres: considerarla como una imbécil y ponerla decididamente bajo tutela (como, por ejemplo, hizo el código civil francés) o ensalzarla en una especie de sublimación que hace indignas de ella las tareas temporales. En general, ambas técnicas han sido utilizadas conjuntamente, permitiendo la segunda la legitimación de la primera."¹⁵

Hem dit que Vicent de Beauvais no veia amb mals ulls l'ensenyament femení en lectura i escriptura, però li atribuïa un paper secundari, com a manera d'evitar l'oci. Doncs bé, hi ha opinions oposades fins i tot a aquesta instrucció elemental de les dones. Paolo de Certaldo, al xiv, escrivia:

"E s'el è fancella femina, polla a chuscire, e non a leggere, che non istà troppo bene a una femina sapere leggere."¹⁶

Què podia tenir de dolent el fet que la dona sapigués llegir i escriure? Simplement, que aquest coneixement llançava a perdre totes les precaucions per a l'aïllament femení dins la casa: les donzelles, les casades, les monges, podien així rebre i enviar cartes, i, per tant, tenir enamorats. Això explica el sentit d'un passatge de l'*Espill*: entre els molts retrets que el protagonista fa a la primera esposa, hi ha el fet que aquesta, d'amagat, escrivia:

“Ma de paper, / ploma y tinter
 ella tenia: / que n.escrivia
 may o sabi. / Per cas, trobi
 tot en l.aplegua: / que fos seu negua,
 perfidiega, / cridant bravega,
 puga la quinta; / mas yo de tinta
 ses mans sullades / viu prou vegades.”¹⁷

De cartes d'enamorades, n'hi ha diversos testimonis a la nostra literatura medieval. Pensem en les de Brisona a Frondino, o les de Carmesina a Tirant. L'epístola literària serà cada volta més popular, i Bernat Metge apunta les *Epístoles* d'Ovidi com un dels textos preferits per les dones.¹⁸ Isabel de Villena diu que l'intercanvi de cartes és “la major consolació de les persones cares qui separades se troben”.¹⁹ Les paraules de l'abadesa representen el revers de la medalla d'unes altres a l'*Espill* sobre les monges:

“Lo temps despenen / tot en fer lletres,
 rebre.n, e retre.s / a qui les vol.”²⁰

Vistos aquests perills, no és estrany que hi hagués qui prohibia a la dona o les filles “saber de lletra”. Però contra aquesta actitud es manifesta Francesc Eiximenis diverses vegades. Així, al *Libre de les dones*, per boca d’“una santa regina appellada Constança (...) qui era stada filla del rey de Mallorca”, declara:

“Deus ací saber que la dita santa regina fort conseylava e aprovava que tota dona sabés letra, car deys que havia major ocasió de ésser devota e de ocupar si metexa, e de informar-se en tot bé, e de estar més en casa, e de consolar-se en ses tribulacions. E deya que gran follia havia en los hòmens qui, per mills guardar llurs muyllers, no volien que sabessen letres, con saber letres e molt ligir sia a la dona ocasió de saber molt de bé (...), car lo saber letres fa a la dona los dits béns. E ultra açò que lo marit se pot mills secretejar ab ella que no si ella no.n sab. Car si no.n sab e lo marit li escriu, per força ho ha a saber altre; e si mala vol ésser, més la.n poden destolre bons llibres que no la y poden empènyer ligir letres qui li vinguen. Car sens letres ab senyals e ab paraules clares e escures d'uns e d'altres se poden fer los mals, ne.y són necessàries letres”.²¹

mentat per Philippe MONNIER, *Le Quattrocento*, I, Paris, Perrin, 1901, p. 66.

(17) Vv. 2589-602 de l'ed. Ramon MIQUEL I PLANAS, Jacme Roig, *Spill o Llibre de consells*, vol. I, Barcelona, ed. Orbis, 1929-50, p. 42.

(18) A *Lo somni*, ed. RIQUER, pp. 310 l. 15.

(19) Miquel i Planas ed., Isabel de Villena, *Vita Christi*, vol. I, Barcelona, Biblioteca Catalana, 1913, cap. LXXXIII, pp. 333 l. 11170-1.

(20) Vv. 5442-5, ed. MIQUEL I PLANAS vol. I, p. 84.

(21) Frank NACCARATO ed., Francesc Eiximenis, *Lo libre de les dones*. BTA - Barcelona, Curial, 1981. Vol. I, p. 91.

Com Vicent de Beauvais, el menoret creu que la lectura femenina aparta la dona de l'oci –"occupar si metexa"–, i li augmenta la devoció. Al *Dotzè* el nostre autor també n'havia parlat en un capítol específic ("Com a les donzelles e a les dones deu hom ensenyar de letra"), segons un tal "Arcadi, emperador de Roma". No s'està de dir allí que això beneficia el difícil caràcter femení:

"La quarta, car les dones són yroses e malencòniques e ab poca fermetat, ne ha res al món ab què elles axí puxen remeyar les dites passions com són bons libres e dits dels sants e les sanctes Escripures. La quinta, car les dones comunament són fort passionades e tristes e ab moltes misèries, a les quals coses apartar los és sobiran remey haver bons libres."²²

Ja veiem quin tipus de lectures són les que el franciscà considera beneficioses: els llibres devots, i no tota mena d'obres en general. Així, en un altre capítol, parlant de les matèries que s'han d'ensenyar als fills dels prínceps segons els "philòsofs", diu:

"Emperò no aprovaren que hom los ensenyars arts de trobar cançons ne de rimar, car açò apendre los torbaria fort de les altres coses pus necessàries, e lo temps és poch e aquest saber no és de gran profit, e afalagua los seus sabens a enamoramens e açò s'és sens fruyt."²³

Si el menoret no aprova l'ensenyament del que nosaltres anomenem literatura en els fills dels prínceps, molt menys en les dones, si ens fixem en l'advertiment que aquells textos predisposen als "enamoramens".

És evident que, malgrat tot, les dones preferien la creació literària als llibres devots; fins i tot les monges, segons l'*Espill*, que no tocaven els llibres de devoció:

"Lo Diornal / he Breviari
stant-se [e]n l.armari / per que no.ls fumen."²⁴

Al *Corbaccio* es deia així de la viuda:

"Le sue orazioni e i suoi paternostri sono i romanzi franceschi e le canzoni latine, ne' quali ella legge di Lancelotto e di Ginevra e di Tristano e d'Isotta e le lor prodezza e i loro amori e le giostre e i torniamenti e l'assemblee..."²⁵

Advertiu la semblança de la frase inicial de Boccaccio amb aquestes paraules d'un sermó de sant Vicent Ferrer, dirigint-se a les dones: "Aprenets lo credo axí com aprenets les cançonetes vanes, que totes toquen paper"²⁶ I vet ací l'adaptació que es fa a *Lo somni* del paràgraf anterior, referint-se al col·lectiu femení:

"Elles entenen ésser en gran felicitat haver molt delicament e loçania, e saber parlar diverses lengatges, recordar moltes cançons e novas rimades,

(22) Curt WITTLIN i altres ed., Francesc Eiximenis O.F.M., *Dotzè llibre del Crestià*, II,1. Girona, Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, 1986, cap. 554, pp. 196-7, l. 26 i ss.

(23) *Ibid.*, cap. 555 p. 199, l. 35 i ss.

(24) Vv. 5438-41, ed. MIQUEL I PLANAS, vol. I, p. 84.

(25) Ed. Numela, p. 120.

(26) Roc CHABÀS, "Estudio sobre los sermones valencianos de san Vicente Ferrer, VI: Inectivas contra las mujeres", *RABM*, VII, abril 1903, p. 293.

al·legar dits de trobadors e las *Epístolas* de Ovidi, recitar les ystòrias de Lançelot, de Tristany, del rey Artús e de quants amorosos són stats de lur temps; argumentar, offendre, deffendre e rahonar un fet...”²⁷

Sí, la lírica profana i la narrativa, especialment de tema amorós, són les lectures preferides per les dones. Martí de Riquer i Lola Badia, en el comentari al poema de Jordi de Sant Jordi “Ara hojats, dompnas, que.us fau saber”, ja assenyalen el fet que el col·lectiu femení com a destinatari d’obres amoroses és present arreu de la tradició romànica medieval.²⁸

Aquesta observació és molt important: amb les lectures –i sobretot les de tema amorós– les dones podien “consolar-se en ses tribulacions”, com deia Eiximenis; és a dir, evadir-se d’una vida que no les satisfieia, tenint en compte sobretot que bona part del temps el passaven recloses a casa.

Al roman occità de *Flamenca*, contemporani de Cerverí, una de les dames de la protagonista li fa veure com el coneixement de la lectura ha servit a Flamenca per suportar les adversitats, ja que llegint se n’oblidava.²⁹ La dona, així, sublimaria les seues frustracions i evitaria actes de rebel·lia.

Tornant al fragment de *Lo somni*, hi podem veure que, segons aquesta opinió, les dones no es conformen a llegir (o escoltar, car sovint les lectures eren col·lectives), sinó que els agrada recordar, al·legar i recitar les seues lectures; com diríem avui, fer tertúlia literària. No és estrany que Tirèsias, que personifica a *Lo somni* l’opinió moral dominant, ho considere una mostra de vanitat femenina. Segons el que hem vist fins ara, era moralment reprovable que les dones exhibissen coneixements, car, a més de fer-ho malament per la seua menor intel·ligència, això anava en contra de la humilitat que pertocava al sexe femení.

I, tanmateix, la participació de les dones a les tertúlies literàries es mantingué o anà en augment. A la segona meitat del xv, la senyora Isabel Suaris mantenia un cenacle literari a València.³⁰ I a la mateixa època i ciutat, Jaume Gassull feia interpel·lar així una dama, en un conegut passatge:

“Digau, senyora,
hi vós, que sou gran oradora
hi gran legista,
que al·legau tant lo *Salmista*
hi lo *Tirant*...”³¹

La primera esposa de l’*Espill* també tenia a casa un “strado” on es feia tertúlia cultural:

“De *Cent novelles* / he *Fassiesies*,
philosofies / del gran Plato,

(27) Ed. RIQUER, pp. 310 l. 12 i ss.

(28) RIQUER I BADIA eds., *Les poesies de Jordi de Sant Jordi, cavaller valencià del segle XV*, “Biblioteca d’Estudis i Investigacions”, València, Tres i Quatre, 1984, p. 157 i nota 1.

(29) Citat per Eileen POWER, *Mujeres medievales*. Madrid, Encuentro, 1979, p. 97. La mateixa autora comenta: “Con mucha frecuencia, al parecer, la dama de la Edad Media debe de haber escuchado o leído la historia de la *Châtelaine de Vergi* o el *Roman de Tristan* o la *Morte d’Arthur*, con un espíritu muy semejante al de la muchacha trabajadora de hoy en día que, aislada de la aventura, se queda traspuesta frente a las historias románticas de las revistas” (*Ibid.*, p. 43).

(30) Antoni FERRANDO FRANCS, “Un precedent del bilingüisme literari valencià: la tertúlia d’Isabel Suaris a la València quatrecentista”, *BRABLB* XXXVIII, 1979-82, pp. 105-31.

(31) *Somni de Joan Joan*, a Ramon MIQUEL I PLANAS, ed., *Cançoner satíric valencià*, Barcelona, Biblioteca Catalana, 1911, p. 112.

Tuli, Cato / Dant, pohesies
he tragedies, / tots altercaven
he disputaven; / qui menys sabia
mes hi mentia, / he tots parlaven,
no se scoltaven."³²

Les valencianes del xv continuen llegint narracions, coneixen –bé o malament– els autors “moderns” (Corella, Martorell, Fenollar i companyia...) i la literatura italiana (a més de Dant, les *Cent novelles* poden fer referència al *Novellino* o al *Decameron*), però també la literatura filosòfica i els grans *auctores* (¿es refereix Roig a les *Tragèdies* de Sèneca?), cosa que ens porta a la conclusió que a la pròspera i moderna ciutat de València les limitacions a la lectura femenina no havien tingut gaire ressò en la pràctica. Al capítol CCXXI del *Tirant lo Blanc*, un frare fa diverses recomanacions a les donzelles. I la primera n'és –per davant del respecte als dejunis i de l'“honestat e vergonya”– “que sàpien llegir”.³³

És a València on escriurà l'única autora medieval en català de biografia coneguda: l'abadessa Isabel de Villena. En la *Vita Christi*, sota una humilitat exemplarment femenina i franciscana de connotacions contemplatives –la devoció mística és tal vegada l'únic camí literari en què la dona es pot endinsar sense censura–, amaga una gran perícia en la interpretació i comentari de textos patrístics.

El que hem estat dient sobre educació i cultura femenines fa referència, recordem-ho, no a tot el col·lectiu del sexe, sinó a les dones de les classes altes. La plebs rarament tenia accés –ni elles ni ells– a l'alfabetització. Per aquest mateix motiu, saber llegir és també un signe de distinció, com ho era anar vestit a la moda, i el llibre ben il·lustrat podia ser un complement d'elegància perfecte. Això explica, en part, la burla de l'*Espill* a la beguina que es vestia pobrament però lluïa un luxós llibre d'hores, malgrat la seua desconexença de les lletres:

“A totes hores / ses belles *Hores*,
ystoriades / e ben pintades,
d.or tancados, / molt girados,
sovint obria: / çert no sabia
conexer lletres; / arreu los metres
ffingint legia, / los hulls vogia
deça y della.”³⁴

(32) Vv. 2864-76, ed. MIQUEL I PLANAS, vol. I p. 46.

(33) Martí DE RIQUER ed., Joanot Martorell - Martí Joan de Galba, *Tirant lo Blanc*, “Clàssics Catalans Ariel” n. 1, Barcelona, Ariel, 1979, p. 673.

(34) Vv. 3995 - 4007, ed. MIQUEL I PLANAS, vol. I, p. 63.

A la cultura catalana medieval, doncs –com a la resta de l'àmbit cristià europeu–, els escriptors no deixaren d'opinar, diversament, sobre l'accés de la dona al món de les lletres; uns ho criticaren i altres ho fomentaren, i al xv valencià –i malgrat les diatribes de l'*Espill*– ja s'accepta com a cosa normal la coneixença femenina de lectura i escriptura.

En aquesta panorama, l'autèntica nota d'originalitat fou donada, com en tants altres casos, per Ramon Llull. L'autor mallorquí considerà al *Blanquerna* que una dona –imaginària, però model de conducta: Natana–, era digna d'estudiar la seua *Art* i de portar-la a la pràctica en la reforma dels monestirs.³⁵

Rosanna Cantavella
Universitat de València.

(35) Vid. Lola BADIA, "A propòsit dels models literaris lul·lians de la dona: Natana i Aloma". *Estudi General: Revista del Col·legi Universitari de Girona*, II, 1981, pp. 23-8.